

5. Гулевич О. Ю. Трансформація ринку праці в контексті глобалізаційних процесів // Вісник Тернопільської академії народного господарства. — 2002. — № 8—1 [164—168].

6. Загородній А. Г., Партин Г. О. Глобалізація ринку позикових капіталів і банківської діяльності // ВІСНИК Тернопільської академії народного господарства. — 2002. — № 8—1 [139—143].

7. Иноземцев В. Л. Глобализация: наивная мечта XX века // Финансист. — 2000. — № 5 (206).

8. Кармадонов О. А. Глобализация и символическая власть // Вопросы философии. — 2005. — № 5.

9. Колин К. К. Человеческий потенциал и социальные технологии в информационном обществе. Ученые записки. — М.: Институт информатизации РАО. — 2003. — Вып. 10. — С. 20—42.

10. Кримская Л. О. Глобализация: преимущества и недостатки // Вісник Тернопільської академії народного господарства. — 2002. — № 8—1 [193—197].

11. Кувалдин В. Глобализация — светлое будущее человечества? // НГ-сценарии № 9, 11.10.2000. С. 13.

12. Кузнецов В. Что такое Глобализация // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 3. — С. 14—17.

13. Кульпінський С. В. Фінансова інтеграція країн Європейського Союзу як фактор економічного розвитку Європи: Дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. — К., 1999. — 201с.; С. 193.

14. Саакадзе Л. В. Роль міжнародних фінансових організацій в структурній трансформації економіки країн з середнім рівнем розвитку: Автореф... канд. екон. наук. / ПАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. — К., 1996. — 19 с.

15. Тарасюк Б. І. Реформована ООН у XXI сторіччі: погляд України. — <http://www.niss.gov.ua/iso/book/panorama/tarasiuk.htm>

16. Smith D. A., Solinger D. J. and Topik S. C. States and Sovereignty in Global Economy. — London: Routledge, 1999. — 151 p.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2006

УДК 332.12.001.8

М. І. Диба, д-р екон. наук, проф.
КНЕУ імені Вадима Гетьмана,
Д. О. Поченков

РЕГІОН ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ЗМІСТ, МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

Досліджено особливості економічного розвитку регіону-суб'єкта економіки країни відповідно до напрацьованих методологічних принципів. Обґрунтовано пріоритети економічного розвитку регіону-суб'єкта країни, механізми ринкових перетворень в економіці

промислово-аграрного регіону-суб'єкту країни із забезпеченням динамізму соціально-економічного розвитку регіону на основі формування механізмів ринково-інституційних перетворень: ефективно діючих регіональних ринків ресурсів та ринків власності, праці, споживчих товарів, цінних паперів, оздоровчих і рекреаційних послуг тощо.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: регіональні економічні системи, управління, принципи регіонального самоуправління.

Стаття присвячена теоретичним та методологічним проблемам економічного розвитку регіону-суб'єкту економіки країни. Завданням постає конкретизація регіону як об'єкту економічного дослідження та побудова системи аналізу економіки регіону-суб'єкту країни відповідно до напрацьованих методологічних принципів, обґрунтування пріоритетів економічного розвитку регіону-суб'єкту країни та механізму ринкових перетворень в економіці промислово-аграрного регіону-суб'єкту країни.

Практика територіального розвитку багатьох країн свідчить про періодичні зміни пріоритетів в управлінні суспільством. Так, на зміну централізації, за якої переважають пріоритети урбанізації, індустріалізації та монополізації, незмінно приходить децентралізація з діаметрально протилежними регіональними пріоритетами. У цілому регіоналізм визначає підхід до розгляду економічних, соціальних, політичних та інших проблем під більш адресним кутом зору інтересів населення того чи іншого регіону. В цілому економічна регіоналізація властива не лише всім посткомуністичним країнам, а й має загальносвітовий характер. Водночас, надання більших прав та повноважень регіонам, як один з напрямів раціоналізації ринкової реформи, на нинішньому етапі загострює внутрішньорегіональні суперечності та відносини з центром. У постсоціалістичних країнах такий стан ускладнюється ще й наслідками адміністративно-державного регулювання економіки, яке переважало у минулому, а також відсутністю науково обґрунтованого дієвого механізму аналізу та прогнозування економіки регіону в умовах трансформації економічної системи.

Загалом проблеми сучасної регіоналістики ще недостатньо вивчені, як і відсутнє чітке визначення поняття «регіон».

Основний критерій виділення регіону — єдність загальногосподарських завдань, що ґрунтується на сукупності природних багатств, які використовуються або плануються до використання, та історично сформованій структурі господарської діяльності або прогнозованій на перспективу структурі економічного розвитку.

Водночас у багатьох роботах наших авторів йдеться не про економічне, а про адміністративне районування, яке найбільш поширене у світі.

Для аргументації цієї тези зробимо невеликий відступ і звернемося до досвіду районування інших країн. Перший тип — адміністративне районування, засноване на використанні існуючого адміністративно-територіального поділу, постає найбільш поширеним видом в економічно розвинутих країнах, що цілком виправдав себе. За необхідності утворення нових районів використовується другий тип — планове (програмне) районування із дотриманням принципу кратності шляхом об'єднання адміністративних районів (ФРН, США тощо). Третій тип — економічне районування, що передбачає процес зламу існуючого адміністративно-територіального поділу та заміну його новим поділом території, застосовується, наприклад, в Індії та деяких країнах Африканського континенту. Четвертий тип — індикативне районування — використовується у слаборозвинених країнах, де регіональне планування тільки започатковане.

З огляду на це можна зробити висновок, що неможливо дати однозначне трактування визначенню «регіон». На нашу думку, слід виділити такі відносно однорідні регіональні структури, що характерні для України: регіон-економічний район, регіон-ТБК, регіон-суб'єкт країни, регіон-муніципальна округа тощо. Отже, лише стосовно кожної територіальної структури може бути сформульоване відповідне визначення регіону.

На нашу думку, із перелічених територіальних одиниць найбільш керованими у сучасних умовах постають такі, що співпадають з існуючим територіально-адміністративним поділом країни. В Україні великі економічні райони не мали єдиного управління за планової економіки так само, як не мають його і за ринкової.

В економічній теорії відомі два підходи до трактування поняття «регіон»: регіон як виключно економічна система та регіон як соціально-економічна система.

Суто економічний підхід був сформований ще у 20—30 рр. минулого століття та припускав розвиток у регіоні галузей виробництва з метою отримання економічного ефекту у масштабах всього народного господарства країни, проте без урахування рівня розвитку у самому регіоні соціальної сфери та безпеки виробництва. Основним завданням регіонального комплексу вважався розвиток таких виробництв, що за конкретних умов (природного та трудового потенціалу регіону, географічного розташування та

транспортних можливостей) давали б найбільший економічний ефект у масштабах усього народного господарства.

Економічні відносини на рівні регіонів у колишньому СРСР найбільш активно вивчалися у 60—70 рр. XX ст. За ці ж роки сформувався соціально-економічний підхід до розгляду регіону. Було теоретично обґрунтовано залежність рівня життя людей від ефективності функціонування регіональної економіки. За цим підходом регіон — це соціально-економічний комплекс, основні ланки якого, а саме: матеріальне виробництво і соціальна сфера, збалансовані. Іншими словами регіоном вважалася така система, для якої властиві взаємодія виробничої, екологічної та соціальної підсистем.

Існує безліч підходів до визначення поняття «регіон», до яких крім історичного, географічного, ресурсного, належать виробничий, відтворювальний, політико-економічний, економічний, геополітичний, політико-правовий тощо.

Досить часто регіон отожднюється із частиною національної території країни, у той же час визнається, що будь-який регіон як частина земної поверхні з відносно однорідними характеристиками та певними кордонами виявляється частиною не тільки національної, але й інтернаціональних систем [1]. Саме це не враховано у визначенні регіону, наведеному в Економічній енциклопедії: «територія країни із специфічними природнокліматичними та економічними умовами та характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил з урахуванням демографічних, історичних, соціальних особливостей, розвиток якої здійснюється на основі законів національної економіки і регіональних, у результаті чого формуються регіональні економічні відносини [2].

Відома також точка зору, за якою регіон розглядається не лише як географічно визначена територія, але як одночасно суб'єкт господарювання, визначений вид майна, визначені економічні відносини, що відтворюють спосіб поєднання територіально виокремлених продуктивних сил із сукупною робочою силою [3].

Окремі науковці трактують регіон насамперед як територіальне утворення, що становить собою цілісну соціально-економічну та матеріально-просторову систему із власними органами влади та управління [4].

Але тут слід враховувати і таку обставину, що регіон постає у розумінні «відкритої» економічної системи із власною специфікою управління та саморегулювання. Для такої системи із високим ступенем автономності управління принцип «самовиживання» може виявитися переважаючим. Відоме також визначення регіону у сучасному розумінні як складного територіально-

економічного комплексу із характерними внутрішніми ресурсами, власною структурою виробництва та певними потребами та зв'язками із зовнішнім середовищем.

Тут зроблено акцент, що регіон — динамічна система, що постійно розвивається із зміною мети та векторів розвитку. На його стан впливають багатоманітні фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, тому регіон — це завжди відкрита для обміну система, що постійно взаємодіє із зовнішнім середовищем.

У математичному моделюванні регіон розглядається як територія, поділена на ділянки (райони), пов'язані транспортною мережею та шляхами можливої міграції ресурсів [5].

Особливо важливим, на наш погляд, є врахування того, що процес регіоналізації слід вивчати як поведінку суб'єктів на рівні мікро- і мезоекономіки, оскільки реальне пояснення просторових процесів та просторової динаміки може бути знайдене тільки внаслідок аналізу індивідуальних мотивів господарюючих суб'єктів та поведінки адміністративно-територіальних інститутів. До того ж потребує самого ретельного аналізу той факт, що нині все більший вплив на просторову організацію суспільства здійснюють як ринкова трансформація власності, так і нові технології.

Нині найбільш актуальними проблемами виявляються питання власності із врахуванням багатоманітності їх форм, у зв'язку із чим обґрунтованим виявляється виділення та вивчення категорії «регіональна власність». Відповідно до цього повинно бути досліджене співвідношення категорій «регіональна власність» та управління за регіональним аспектом, їх взаємовплив, ефективність та взаємозв'язок їх застосування. Це пов'язано із тим, що в умовах розмаїття рівноправних форм власності методи та інструменти управління повинні також відповідати таким формам власності. Управління за таких умов має виходити із ефективної реалізації наявної системи власності. У цьому слід виходити із того, що регіональна економіка постає відтворенням усієї системи ринкових відносин, які, у свою чергу, визначають форми господарювання.

Ринкові відносини передбачають наявність домінантного ступеня саморегулювання всіх економічних суб'єктів та об'єктів включно із регіональною економікою під впливом товарно-грошових відносин, тому у широкому сенсі категорія «регіональна економіка» повинна включати як складову частину і категорії «управління» та «самоуправління». Остання, на наш погляд, повинна тлумачитися як відносини саморегулювальних регіональних економічних підсистем.

Багатоманітні форми власності та їх юридична рівноправність передбачає певні особливості процесів управління на різних рівнях. Тому нині правомірно виокремити рівні управлінської ієрархії, перший із яких, загальнодержавний, за яким управління повинно мати макроекономічний характер із стратегічною та прогностичною спрямованістю. Відповідно і цілі управління обов'язково повинні враховувати тенденції розвитку економіки підприємств, регіонів, країни і світу. Стратегічний характер загальнодержавного управління ні за яких обставин не повинен ігнорувати специфічних особливостей кожного нижчого рівня управління включно і регіону. Другий рівень управлінської ієрархії складають регіони країни, що, у свою чергу, повинно спиратися на власність відповідних регіонів. Третій рівень — окремі підприємства та різні форми об'єднання підприємств. Слід враховувати, що функції та повноваження управлінських органів кожного рівня регламентуються певними правами власності, конституційними положеннями та іншими нормативними актами щодо самостійності суб'єктів другого і третього рівнів.

Ринкові відносини передбачають наявність ієрархії управління та управлінської ідеології як на рівні країни, так і окремих регіонів. У сучасних умовах багатоманітності форм власності ідеологія домінантності інтересів повинна спиратися на ринкове тлумачення теорії інтересів. Управління, на наш погляд, повинно спрямовуватися знизу угору, від інтересів окремої особи, колективу, регіону до цілей загальнодержавного характеру, тому регіоналізація економічного середовища здійснюється не сама собою, не як «річ у собі», а як об'єктивна закономірність, що передбачає найповніше врахування інтересів кожної особи кожного конкретного регіону, з одного боку, та як члена всього суспільства, — з іншого.

У ринковій економіці на першому місці повинні бути інтереси кожної особистості, зайнятої суспільно корисною працею. Із задоволенням різноманітних власних потреб ця особистість сприяє задоволенню колективного та регіонального інтересу, що створює умови для одночасної реалізації загальнодержавних інтересів як економічних, так і соціальних. Особливо важливим виявляється не переважання якогось інтересу, що може призвести до різноманітних деформацій, а їх гармонійне узгодження та взаємодія. За цим контекстом слід зазначити, що інтереси у ринковій економіці реалізуються через специфікацію прав власності, що дозволяє, наприклад, регіону досягти певного ступеня саморегулювання регіональної економічної системи; забезпечити певну економічну свободу, що необхідна для ефективного функціонування відповідного регіону як суб'єкта.

Власність регіону виявляється специфічною категорією, у той же час її функціонування та реалізація призводять до збільшення всього суспільного надбання країни. Таким чином, теоретична проблема регіональної економіки та регіональної власності полягає у тому, що для демократичної держави, яка розвивається за напрямом соціально орієнтованої ринкової економіки, необхідні всі форми власності, що вільно розвиваються та формують національне багатство. Відповідно і форми управління як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях повинні відповідати тим чи іншим формам власності та механізмам реалізації відповідних інтересів.

Відтак система інтересів не може бути реалізована без урахування особливого та одиничного, загального та специфічного, що у свою чергу не означає їх збіг або підпорядкування одних іншим або якомусь одному, а — оптимальне їх поєднання. У процесі ринкової трансформації в Україні реалізується надання більшої економічної самостійності всім суб'єктам економічного простору країни. У зв'язку із цим особливої ваги набуває вивчення регіонального інтересу, що, на наш погляд, повинно відтворюватися у задоволенні потреб населення регіону, колективів та окремих громадян за рахунок чіткого та ефективного здійснення економічних реформ, у деяких випадках задоволення регіонального інтересу може відбуватися за рахунок суспільства за наявності нерентабельних, проте необхідних для нормального функціонування регіону підприємств. Насамперед регіональний інтерес повинен реалізовуватися в ефективному використанні наявних на території регіону факторів (ресурсів) виробництва, а також у фіксованій законодавчо частці привласнених певних результатів від їхнього використання. У зв'язку із цим зазначено, що інтереси постають одним з ключових понять, необхідних для характеристики тенденцій розвитку регіону. Це потребує регіональних економічних досліджень за напрямом виявлення та вивчення суб'єктів різноманітних інтересів (економічних і політичних), аналізу їх об'єктивного стану, а також перспектив та напрямів формування і методів трансформування цих групових інтересів.

У процесі розвитку регіону та економічних суб'єктів на його території виникають суперечності між довгостроковими та поточними інтересами. Це, у свою чергу, призводить до виникнення суперечностей між інтересами суб'єктів різних рівнів (громадян, підприємств, регіону, країни, держави), які на регіональному рівні можуть бути вирішені, на наш погляд, тільки за умов оптимального поєднання витрат на розв'язання перспективних і поточних завдань та оптимізації руху фінансових і матеріально-речових

потоків у межах як регіону, так і країни у цілому. Вважаємо, що регіональний інтерес найбільшою мірою може бути реалізований за умов економічної самостійності регіону, на основі оптимізації регіональних і загальнодержавних інтересів.

Сам інтерес регіону можна поділили, свою чергу, на інтерес як суб'єкта, так і об'єкта ринкових відносин. У той же час об'єктивна спрямованість ринкових відносин сучасного типу передбачає певний ступінь обов'язкового державного регулювання. Як суб'єкт ринкових відносин регіональна економіка виявляє значний вплив на розвиток та функціонування усіх економічних суб'єктів. Як об'єкт ринкових відносин функціонування регіональної економіки обумовлено дією об'єктивних економічних законів, а також державним регулюванням на рівні країни. Слід зазначити, що до останнього часу невиправдано велику роль у функціонуванні регіональних економічних систем має інтерес виконавця щодо виявлення спрямованості державного регулювання. У сучасних умовах вирішуються проблеми відродження на регіональному рівні господарського ставлення до всіх проявів економічного життя. Одночасно не варто впадати в іншу крайність, коли регіони набувають зверхності в економічній діяльності країни. Позитивним моментом у цьому плані повинно стати забезпечення оптимального поєднання інтересів господаря та інтересу виконавця на регіональному рівні, що, у свою чергу, стане запорукою забезпечення гармонійної оптимізації особистих, колективних, регіональних та загальносуспільних інтересів. Утворення подібного механізму оптимального поєднання всіх інтересів у межах економічних систем виявляється важливим завданням системи регіонального управління.

За умов, коли у недалекому минулому регіональний інтерес багато у чому виявлявся придушеним, питання про його внутрішню суперечливість і наслідки такої суперечливості були практично гіпотетичними. На етапі ринкових трансформацій найбільш гостро суперечливість інтересів виявляється у процесі взаємодії центру та регіонів країни, яке неможливо розв'язати, на наш погляд, за умов дотаційності більшості регіонів України. До того ж насамперед генеруються такі суперечності не через об'єктивні економічні фактори, а внаслідок нераціональних фінансових відносин між суб'єктами країни та відсутності чіткої критеріальної бази для раціоналізації відносин між центром та регіонами. У з'ясуванні регіонального інтересу ні в якому разі не можна забувати наявність специфічного інтересу адміністрації регіону, недооцінювання якого може призвести до певних прорахунків у здійсненні регіональної економічної діяльності.

Проблеми соціально-економічного розвитку країни неможливо вирішувати без суттєвого підвищення реалізації усіх форм власності і особливо — регіональної, поняття реалізації якої ми пов'язуємо із фактичним здійсненням економічних відносин, що формуються у процесі функціонування ринкової економіки. Регіональна власність як одна із підвалин регіональної економіки може реалізуватися прямо як специфічне відношення та основа, базис усієї системи соціально-економічних відносин регіону, та опосередковано через усю систему виробничих відносин ринкового типу. У зв'язку із цим слід зазначити, що у процесі безпосередньої реалізації регіональної власності відбувається акумулювання регіональною економікою різноманітних змін у продуктивних силах, більш повне охоплення найбільш суттєвих соціально-економічних взаємозв'язків регіону та країни.

Процесу реалізації відносин регіональної власності притаманні специфічні особливості різних рівнів: окремого індивіда, підприємства, галузі, регіону та економіки у цілому. Дослідження питань оптимальної реалізації регіональної власності має бути спрямоване на більш повне виявлення взаємозв'язків між теорією та практикою для вирішення проблем підвищення ефективності регіонально-адресного використання факторів виробництва, забезпечення технологічного прогресу для розв'язання екологічних проблем тощо.

Регіональній власності, як і іншим видам власності, притаманний багаторівневий характер реалізації, відповідно до чого повинні здійснюватися процеси саморегулювання та управління регіональними економічними системами. Зокрема, важливо враховувати такі основні функції територіального управління: створення сприятливих умов відтворення трудових ресурсів; розвиток виробничої та соціальної інфраструктур; виконання робіт загальнобудівельного профілю; відтворення ресурсів багатогалузевого призначення; розвиток агропромислового комплексу; виробництво товарів народного споживання.

У сучасних умовах проблеми забезпечення ефективності функціонування регіональних економічних систем в нашій країні виявляються найбільш актуальними. Тут істотним постає не просто забезпечення оптимального поєднання загальнодержавного та регіонального управління, а ефективного саморегулювання відповідних економічних структур за активної участі державних і регіональних органів влади.

Зростання ролі та значення регіональної економіки нині пояснюється об'єктивними чинниками: регіони як суб'єкти господа-

рювання все більше виокремлюються у межах єдиної української економіки у відносно самостійні економічні утворення. Ринкова трансформація перетворює регіони на суб'єкти привласнення та управління, оскільки кожний з них повинен бути наділений оперативно-господарською самостійністю, що передбачає певну відносну замкнутість, що забезпечує створення умов для ефективного функціонування підприємств, розташованих на території регіону.

В умовах регіонального саморегулювання повинен відбуватися перехід від адміністративно-бюрократичної системи організації суспільно-політичного та економічного життя українського суспільства до системи демократичного прийняття рішень з питань соціально-економічного розвитку регіонів. Серед головних принципів регіонального саморегулювання, на наш погляд, слід виділити, по-перше, законодавчо визначене право населення регіонів самостійно вирішувати соціально-економічні питання, які віднесені чинним законодавством до відповідних регіональних утворень із розмежуванням повноважень та відповідальності усіх рівнів регіонального саморегулювання; по-друге, право населення безпосередньо або через органи законодавчої влади самостійно формувати регіональні органи управління; по-третє, надання права регіональним органам влади самостійно обґрунтовувати та вводити регіональні податки, збори, мито та платежі; по-четверте, наділення регіональних органів влади правом виступати від імені населення суб'єктом власності щодо відповідних природних ресурсів, частини державної та іншої власності. Практична реалізація перелічених принципів закладає фундамент регіонального самоуправління.

Важливо враховувати, що необхідною умовою забезпечення динамізму соціально-економічного розвитку регіону постає формування механізмів ринково-інституційних перетворень: ефективно діючих регіональних ринків ресурсів та ринків власності, праці, споживчих товарів, цінних паперів, оздоровчих і рекреаційних послуг тощо. Все це сприятиме поживленню ділової активності в регіонах і в країні у цілому.

Література

1. *Bradshaw M.* Regions and Regionalism in the United States, Jackson L.; University Press of Mississippi, 1998. — P. 7.
2. Економічна енциклопедія: У 3-х т.; Т. 3. / Редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.). — К.: Вид. центр «Академія», 2002. — 952 с.
3. *Найденев Н. Д.* Региональное управление: проблемы теории и практики. — Сыктывкар, 2002. — С. 23.

4. Політика щодо регіонального розвитку // Усе про спільні політики Європейського Союзу / Мусис Н. (Пер. з англ. Н. Мусис). — К.: К.І.С., 2005. — 466 с.

5. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка / М. І. Долішній. — Л.: Львів. політехніка, 2003. — 256 с.

6. Барнз В. Нові регіональні економіки: Пер. з англ. / В. Барнз, Л. Ледебур. — Л.: Літопис, 2003. — 189 с.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2006

УДК 336:352

Т. М. Литовченко, асистент
кафедри політичної економії факультетів
управління та маркетингу
КНЕУ імені Вадима Гетьмана

РЕГІОНАЛЬНИЙ ФІСКАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ: СУТЬ І ОСОБЛИВІ ОЗНАКИ

У статті розкривається суть регіонального фіскального механізму, досліджено сучасний стан та особливі ознаки регіонального фіскального механізму.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фіскальна політика, фіскальний механізм, регіональний фіскальний механізм.

Сучасний етап економічного розвитку України характеризується посиленням уваги до проблем регіональної економіки, що визначається підвищенням ролі регіонів у забезпеченні ефективного функціонування народногосподарського комплексу в цілому.

Актуальність даної роботи впливає із необхідності формування сучасної моделі регіонального фіскального механізму, адаптованого до світових стандартів з урахуванням вітчизняної специфіки, подолання негативних тенденцій та кризових явищ в управлінні регіональним розвитком, і посилення ефективності фінансових важелів державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів.

Підвищення ефективності фіскального механізму пов'язане із забезпеченням джерел фінансування регіонального розвитку. Свою безпосередню реалізацію це знаходить у цілеспрямованій дії фіскального механізму, як провідного інструменту державного регулювання економічних процесів в регіоні.